

2. Helsinky 75 a Charta 77

Jak Konference o bezpečnosti a spolupráce v Evropě přispěla ke vzniku nové opozice v Československu

Obečně se soudí, že teprve Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), podepsaný 1. srpna 1975 v Helsinkách, vytvořil prostor a podmínky pro vznik opozice nového typu v komunistických zemích východní Evropy – včetně Charty 77. Je to sice pravda, ale ne celá.

Na konci 40. let se státy sovětského bloku držely strategie téměř absolutní izolace od okolního světa. O dvacet let později to ale byl právě Sovětský svaz, který se pokusil o vytvoření nějakého trvalého formálního rámce mezinárodních vztahů v Evropě. Proces, kterému diplomatičtí hantýrka dala jméno *détente* (uvolnění napětí), byl pomalý a dlouhodobý. Teprve na počátku 70. let se podařilo dospět k přijatelnému scénáři KBSE a až na přelomu července a srpna 1975 se v Helsinkách mohl konat závěrečný summit, na němž byly zastoupeny všechny evropské státy (vyjma Albánie), USA a Kanada.

Jednání byla složitá mimo jiné i proto, že se v nich prolínala řada dílčích zájmů a postojů. Západní státy nevystupovaly zdaleka tak jednotně jako východní blok. Témata jednání byla rozdělena do tří oblastí. První se týkala otázek bezpečnosti, druhá rozvoje hospodářských vztahů a spolupráce v oblasti vědy a techniky. Třetí, týkající se humanitárních otázek, mezilidských vztahů a kulturní spolupráce, přinesla nejvíce problémů.

Lidská práva versus nevměšování

Závěrečný akt podepsaný v Helsinkách obsahoval deset principů, jimiž se měly v budoucnu řídit vztahy signatářských zemí. Vedle např. zásad bezpečnosti a spolupráce tu sedmý princip, který zavazoval k „respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení“.

Jak se stalo, že země východního bloku byly ochotny takovou formulaci podepsat? Snažily se o změnu, např. omezení sedmého principu např. jen na náboženskou svobodu, ale poté se sovětský blok spokojil se zařazením šestého principu o nevměšování do vnitřních záležitostí. První a druhá oblast zjevně stály za to: jejich dohodnutý obsah byl považován za velký úspěch, za potvrzení politického status quo a za příslib tak žádaného rozvoje hospodářských vztahů.

Reakce vedení Komunistické strany Československa (KSČ) byla vítězná a oslavná. Asi i proto, že chápalo Helsinky jako mezinárodní legitimizaci své vlastní pozice otřesené jak událostmi

Delegace ČSSR na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v Helsinkách, která začala 30. června 1975. Zleva prezident a generální tajemník Ústředního výboru Komunistické strany Československa Gustáv Husák, československý premiér Lubomír Štrougal, ministr zahraničí Bohuslav Chřiboupek a velvyslanec ve Finsku Oldřich Pavlovský. FOTO ČTK

roku 1968, tak způsobem, jakým se dostalo k moci. Uspokojení bylo tak silné, že překrylo obavy z toho, co by mohla eventuálně přinést diskuse o lidských právech. Ostatně ani exil v první reakci nehnouil Helsinky nijak pozitivně: spíše se objevily úvahy, že západ východní Evropu znovu – jako v Mnichově či Jaltě – opustil.

Závěrečný akt a Charta

Jenže obavy se nakonec naplnily. Začátek druhé poloviny 70. let přinesl komunistickému režimu nejen v Československu vážné problémy. Nešlo jen o to, že Helsinky poskytl jeho kritikům vhodné argumentační zázemí a jistou mezinárodní právní ochranu. V Československu totiž běžel čas i jinak: odpovídal se nikoli od Závěrečného aktu, ale od roku 1968. Normalizačnímu režimu se úplná pacifikace společnosti nakonec nepodařila.

Lidé sice byli pasivní a depolitizovaní, ale ne loajální, a to vytvářelo jistý budou-

cí potenciál pro opozici. Dokonce si takový potenciál režim sám vytvářel: půlmilionová „strana vyloučených“ se sice nestala organizovanou společenskou silou, tisíce lidí postavených mimo společnost i mimo možnost profesních kariér ale neměly co ztratit a ani režim jim nic nenabízelo.

Zdálo se, že se proti moci normalizačního režimu nic efektivního nedá podnikat. Ale zároveň bylo cítit očekávání, že to je přechodná situace, že to, co se po okupaci a nástupu Gustáva Husáka stalo, je jaksi proti smyslu dějin a že musí přijít změna. Teprve kolem poloviny 70. let začalo být jasné, že – jak napsal Ivan Jirous – to, v čem žijeme, je ne-li napořád, tak nadlouho a že na tuto situaci musíme reagovat.

Velmi podobně vysvětloval Václav Havel, proč napsal na jaře 1975 Husákově svůj známý dopis. A právě kolem roku 1975 (ještě před podepsáním Závěrečného aktu) se objevila celá řada takových reakcí, jež ač spolu nesouvisí, představují

jakýsi symptom posunu od čekání k odhodlání znovu se o něco pokoušet.

Helsinky jako argument

Mezinárodní souvislosti a Helsinky na to jistě měly vliv a Charta 77 se na ně odvolávala. Nicméně inspirace na ose Československo–západ byly obousměrné. Americké ministerstvo zahraničí kritizovalo 26. ledna 1977 poprvé nějakou cizí – československou – vládu za nedodržování lidských práv. Holandský ministr zahraničí Max van der Stoep vytvořil svým setkáním s mluvčím Charty 77 Janem Patočkou precedent, kterého se v dalších letech diplomaté a politici ze západu drželi nejen v případě Československa.

Události na východě vyvolávaly reakci západu a podminily synergetický efekt: západ našel způsob, jak účinně nejen kritizovat, ale i ovlivňovat situaci za železnou oponou, aniž by při tom riskoval eskalaci napětí či dokonce všeobecný konflikt.

Utekl vám začátek seriálu? Předplatné si můžete objednat na tel. 225 555 533 nebo na internetové stránce www.lidovonoviny.cz/charta. V ceně předplatného je i přístup do digitálního archivu Lidových novin, o žádný díl tak nepřijedete.

NÁSTROJE REPRESE

Kádrové předpoklady

Na diskriminace plynoucí z nejrůznějších „neovlivnitelných“ mimopolitických okolností upozorňoval již pátý dokument Charty 77, věnovaný přijímacímu řízení na vysoké školy. Podle pokynů ministerstva školství měl přednost uchazeč s průměrnými studijními výsledky (studium a maturita do 2,7, písemná zkouška za 4 a ústní průměrně), splňoval-li ovšem „třídní politická kritéria“, před uchazečem se všemi ukazateli na výbornou, ovšem „třídní politická kritéria“ nesplňujícím. Kritika těchto pravidel odkazovala na praxi uplatňovanou již od února 1948. Tu normalizace jen vrátila plně do života, přičemž problematické kategorie rozšířila o „hrůchy“ z pražského jara a následně vyobcování buď z KSČ nebo i jiných organizací, případně angažmá v organizacích nepovolených.

Dokumenty Charty opakovaně odkazovaly na diskriminaci dětí kvůli rodičům, nové přehodnocování „kritérií“ ovšem mohlo dopadnout i na dospělé. O tom se například přesvědčil jeden vědecký pracovník, působící jako příznávní katolík v akademii věd od počátku 50. let. Profesionlů růst mu v polovině 70. let zastavil jediný posudek uliční organizace KSČ z místa bydliště, neboť se údajně „nevyrovnal s náboženskou otázkou“.

MALÍ VELCÍ CHARTISTÉ

Marie Benetková, donucena k exilu

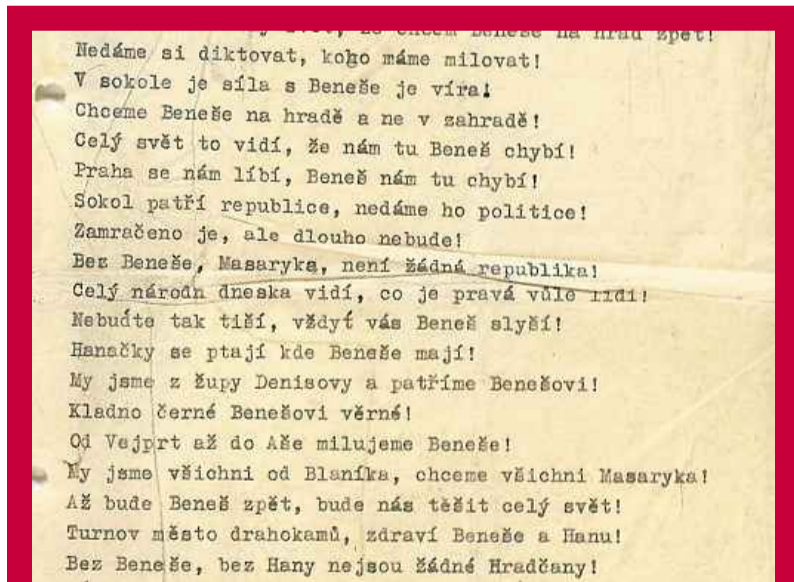
Se svým budoucím mužem Vratislavem Brabencem, výraznou postavou českého hudebního undergroundu, se Marie Benetková (*1945) seznámila v době, kdy pracovala jako ošetřovatelka koní v pražské jízdárně. Původně se učila pekařkou, z učení ale zběhla a vystřídala celou řadu povolání. Pracovala jako komparzistka na Barrandově, prodavačka zeleziny, reklamní referentka, servírka, zahradnice nebo průvodkyně na hradě.

Když v únoru 1977 podepisovala Chartu 77, byla si vědoma, že v jejím životě nastanou radikální změny. Nad vodou ji v té době držela psychická a materiální pomoc, kterou si vzájemně poskytovaly ženy chartistů i chartistky samy. Jako ostatní signatářky čelila výhrůžkám, výslechům, domovním prohlídkám a vyhazovům z práce.

V roce 1982 se Brabencovi s dvoletou dcerou rozhodli v rámci akce *Asanace (více se o ní dozvíte v 16. dílu seriálu, pozn. red.)* vystěhovat z Československa. Po ročním pobytu v Rakousku odjeli do kanadského Toronta, kde se Marie živila jako izolátorka domů, designérka dárkových balíčků, podomní prodavačka vysavačů či údržbářka zahrad. V exilu časopisecky publikovala povídky a poezii. V roce 1989 přesídlila do provincie Britská Kolumbie, kde pracovala s mentálně postiženými a dodnes ošetřuje staré lidi.

HISTORIE ČESKÝCH PROTIKOMUNISTICKÝCH AKTIVIT

Sokolský slet 1948: Ať žije prezident Beneš!

Záznam hesel provolávaných Sokoly ze svazků Ústřední Státní bezpečnosti. FOTO ABS

Sokolské hnutí zorganizovalo začátkem léta 1948 svůj největší slet a zároveň také jeden z nejmasovějších protestů proti komunistické vládě. Jaroslav Seifert si ve verších tento slet provázajících položil řečnickou otázku: „Hořký, sladký je a všechny čeká nás tu úděl společný / Ten, onen zradí / Může zradit lid?“ Průběh sletu ukázal, že odpověď byla kladná.

Přítom Gottwaldovo vedení po únoru přípravy na slet otevřeně podporovalo a stejně jako předchozí vláda do něj investovalo obrovské prostředky. A dokonce mírnilo některé své radikály v Sokole, aby jeho „očista“ nenarušila zdánlivý průběh sletu. Ostatně i chování některých sokolských vůdců dávalo straně naději, že slet proběhne bez potíží.

Například staronový starosta Sokola Josef Truhlář vyzval k volbě jednotné kandidátky během červnových voleb: „Jednotná kandidátka naučí nás opravdu politicky myslet a jednat a zneškodní tu naši politiku „u džbánu“. Až se tomu jednou výchovou lidu naučíme, pak si budeme moci dovolit kandidátek víc.“ Nicméně většina členstva byla vůči novému režimu naladěna nepřátelsky.

K prvním protestům došlo už při vystoupení žactva, které se dožadovalo přítomnosti Beneše skandováním „Ať žije prezident Beneš!“. Průvod žáků Prahou byl proto raději zrušen. Během vystoupení dospělých protesty dále pokračovaly,

zejména proti vystoupení sovětských a odborářských cvičenců. Diváci naopak podporovali cvičení jugoslávských gymnastů skandováním „Tito! Tito!“. Slet vyvrcholil průvodem sokolského členstva, kterého se účastnilo téměř devadesát tisíc Sokolů včetně tisíce jezdců na koních.

„Zmijí hnízdo v Sokole“

Aby zabránila očekávaným protestům, přijala komunistická strana celou řadu opatření: vytvořila vlastní paralelní pořadatelskou službu, do průvodu i mezi diváky nasadila příslušníky tajné policie, uvedla do pohotovosti policejní oddíl s kulomety či zorganizovala skandování prokomunistických hesel.

Nicméně sokolským protestům se jí zabránit nepodařilo. Sokolové provolávali slávu Benešovi a skandovali hesla jako „Nedáme si diktovat, koho budeme milovat!“, „Ať to slyší celý svět, Beneš musí na Hrad zpět!“ či nestárnoucí „Soudruzi a soudružky, dostanete do držky!“.

Naopak při průchodu pod vládní tribunu na Staroměstském náměstí, kde se děl nově zvolený prezident Klement Gottwald, sokolové pochodovali mlčky s hlavou demonstrativně otočenou na druhou stranu. Rozsah protestů vedení strany šokoval. Prohlásilo, že se „poraženecké reakční živly pokoušejí usadit a svinout si zmijí hnízdo v Sokole“, – a v krátkém čase sokolské hnutí po téměř stoletém trvání zlikvidovalo.

OBSAH SERIÁLU

6. 1. Geneze vzniku Charty 77 a jejího prvního dokumentu, 7. 1. Helsinky 75 a Charta 77, 9. 1. Reakce moci I – Anticharta, 10. 1. Reakce moci II – Rezoluce proti Chartě 77 v podnicích a reakce společnosti, 11. 1. Kdo byli chartisté, 12. 1. Charta 77 a Slovensko, 13. 1. Křesťané a Charta 77, 14. 1. Underground v Chartě 77, 23. 1. VONS, 24. 1. Zpravodajské akce StB proti Chartě 77, 25. 1. Exil a Charta 77, 26. 1. Infoc, 27. 1. Charta 77 a česko-německá otázka, 28. 1. Ženy v Chartě 77, 30. 1. Podpora ze zahraničí – Nadace Charty 77, 31. 1. Charta 77 a ekologie, 1. 2. Chartovní a post-chartovní „zahraniční politika“, 2. 2. Charta 77 a romská otázka, 3. 2. Vývoj Charty 77 v 80. letech a její politizace, 4. 2. Literární obrazy Charty 77, 6. 2. Charta 77 v pamětních místech, 7. 2. Charta 77 jako zdroj polistopadového liberalismu?, 8. 2. Neokonzervativci v Chartě 77, 9. 2. Chartovní a post-chartovní levice